

WEİ NEHRİ BARIŞ ANLAŞMASINA DAİR ARAŞTIRMALAR

Tang, Chi

I. Tang Sülâlesi Başlangıcındaki Çin-Türk Münasebetleri :

Tang sülâlesinin kurucusu Li Yüan, kendisini imparator ilân ettiği zaman, bütün Çin'i henüz birleştirememiştir. Bu sebepten Türklerden gelen sıkıntılıkta ve meşakkatlikte kalmağa mecbur oldu. Hatta Li Yüan istiklâl ilân ettiği ilk zamanlarda, Türklerden yardım almak istemiş ve kendisini Türklere tâbi addetmiştir. Çin tarih kaynaklarına göre : «... imparator (Li Yüan) daha yeni istiklâl ilân ettiği için, Türk askerlerinden ve atlarından faydalanmıştı. Bu arada onlara sayısız paralar vermiştir...». «629 yılı, 12'ci ayının 17'ci gününde, (Türk) Tu-li Kagan (Tang) sarayına geldi, imparator (Li Shih-min) yakın tebaasına 'geçenlerde babam imparator halkın iyiliği için Türklere tâbi olmuştu, buna canım hayli sıkılıyor...' diye söyledi.»²

Zamanla Tang sülâlesi gündün güne kuvvetlenip, topraklarını da genişletti. Türklere karşı davranış da yavaş yavaş sertleşti. Türkler Çin'e akın ettiği zaman, Li Yüan daima veliahd Li Chien-ch'êng'e ve Ch'in şehzadesi Li Shih-min'e ordularına kumanda ederek ve Türklere karşı koymalarını emretti³. Ch'in şehzadesi ve veliahd Chien-ch'êng ile küçük kardeşi Ch'i şehzade Li Yüan-chi aralarında çoktan beri anlaşmazlık vardı⁴. 624 yılına kadar, Liang Shih-tu⁵ isimli bir

1 Ssu-ma Kuang, Tzu Chih T'un-Chien (TCTC), Hung-yeh Kitaplığı, Taipei 1972. 618 yılı, 5'ci ayın maddesinden, c. 185, Tang Bio., 1, 5792. Ayrıca bk. Liu Hsü, Chiu Tang Shu (CTS), 57, Liu Wen-ching Bio., 8a-8b; 194A, Tu-chüeh (Türk) Bio. A., 1b; Ou-yang Hsü, Hsin Tang Shu (HTS), 88, Liu Wen-ching Bio., 2b-3a. Ayrıca bk. Wang Ch'in-jo, Yang I ve diğerleri, Ts'ê Fu Yüan Kuei (TFYK), 973, 10b; 997, 11b-12a.

2 TCTC, 193, 9, 6067.

3 TCTC, 191, 7, 5992-3; 191, 7, 6007.

4 TCTC, 191, 7, 6004; 6009; 5990; 5985-8.

5 HTS, 87, Liang Shih-tu Bio., 10a-11b. CTS, 56, Liang Shih-tu Bio., 18a-20a.

zattan başka, Tang sülâlesine karşı olanların hepsi yenilip, umumiyetle bütün Çin, Tang'lılar tarafından birleştirildi. Şimdi Li Yüan, yakın tebaası ile Türklere karşı büyük bir sefer açmayı bile görüştü⁶. Bundan evvel Tang sülâlesi ile Türk hanlığı arasında, «Mektup»-lar teati ediliyordu. 625 yılı, 7'ci ayından itibaren, Li Yüan bundan sonra Türklere bir haber duyurmak için ancak «Ferman» kullanılmasını emretti⁷. O zaman her ne kadar Türkler sık sık Çin hudutlarına akın ediyorlarsa da Türklere karşı koyabilen Tang kuvvetleri de eskisinden daha kuvvetli oldular. Gene Çin tarih kaynaklarına göre : «... 625 yılı, 4'cü ayında, evvelce, imparator bütün Çin'i umumiyetle yatıştırdığından, on iki orduyu dağıtmıştı. Şimdi de Türkler durmadan Çin'e hücum ettiklerinden dolayı, 22'ci gününde, on iki orduyu yeniden kurdu... Askerler de seçilip, yetiştirildiler. Türklerin üzerine büyük bir taarruz yapılması da görüşüldü.» Yani o anda Tang'lılar Türklere karşı kendilerini müdafaa edebilirlerdi. Türklerin Çin topraklarının içine girme iktidarı eskisinden daha zayıflamıştı.

Yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı, Tang sarayında veliahd Chien-ch'êng ve Ch'in şehzâde Shih-min arasındaki anlaşmazlık ve düşmanlık gittikçe çoğalmakta idi. 626 yılı, 6'cı ayının 4'cü gününde, Ch'in şehzâde askerlerini sarayın kuzeyindeki Hsiüan-wu kapısına saklayıp, veliahd Chien-ch'êng ve Ch'i şehzâde olan Yüanchi'yi öldürdü. Tang tarihinde buna «Hsiüan-wu Kapısı Hadisesi» ismi verilir⁸. Tang sülâlesinin kurucusu ve Kao-tsu unvanı ile imparator olan Li Yüan, askerî baskı altında ikinci oğlu Ch'in şehzâde olan Shih-min'i veliahdlığa getirdi⁹. 8'ci ayın 9'cu gününde, Ch'in Şehzâde olan Li Shih-min Tang sülâlesinin imparatoru yerine geçti¹⁰. Bu zat Tang Tai-tsung unvanı ile tarihte meşhur oldu. Li Shih-

6 TCTC, 191, 7, 5995.

7 TCTC, 191, 7, 5996.

8 TCTC, 191, 7, 5995.

9 TCTC, 191, 7, 6011-2.; CTS, 1, Kao-tsu Bio., 15b.; CTS, 68, Wei-ch'ih Ching-tê Bio., 4a-5b.; HTS, 1, Kao-tsu Bio., 17b.; HTS, 89, Wei-ch'ih Ching-tê Bio., 5b-6a.

10 TCTC, 191, 7, 6012.; HTS, 1, Kao-tsu Bio., 17b.; CTS, 1, Kao-tsu Bio., 15b.

11 TCTC, 191, 7, 6017.; HTS, 1, Kao-tsu Bio., 17b.; CTS, 1, Kao-tsu Bio., 15b.

min idaresi altında bulunan Tang imparatorluğu günden güne kuvvetlenip, merkezin gücünü gittikçe genişlettiği zaman, «Wei Nehri Hadisesi» vâki oldu.

II. Türklerin Çin İç Kısımlarına Karşı Büyük İstilâlarının Sebepleri:

Umumiyetle bu konu dört kısma ayrılabilir.

Birincisi; Çin'in zenginliği Türklerin dikkatini çekti.

Türkler, ya Çin'in hudutlarına akın veya iç kısımları istilâ edip, Çin'in paralarını, ipeklerini ve nüfusunu yağma ederek, Çin'i zayıflatmak ve kendilerini kuvvetlendirmek istediler. Böyle bir politika ile o zamana göre, hakikaten önemli bir başarı kazandılar. Meselâ Tang tarihine göre : «... 629 yılının 12'ci ayında, (gelir, devlet varidatı ve nüfusu işlerini idare eden) Hu-pu Bakanlığı imparatora rapor etti ki, Çin Seddi dışından geri dönen Çin'liler ve Çin'e tâbi olan yabancılar erkek ve kadın birlikte bir milyon iki yüz binden fazla idi.»¹² Bunlardan mutlaka önemli bir kısmı Türkler tarafından esir edilen Çin'liler idiler.

Para meselesi ise yukarıda bahsedildiği gibi, «... imparator... (Türk) askerlerinden ve atlarından faydalanmıştı. Bu arada onlara sayısız paralar vermiş. ...», ve Kao Ching¹³ isimli bir Çin'li elçinin, Tang imparatorunun emriyle Türklere para götürmesi hakkında tarihî malûmat da vardır. Barış yolu ile parayı alamadıkları, daha doğrusu para kazanmadıkları zaman, Türkler mutlaka Çin'e saldırıp, askerî güç ile bunu temin etmek, yâni Çin'i yağmalamaktalardı. Tang sülâlesi başkenti Ch'ang-an ve civarındaki şehirler Çin'in en zengin yerlerinden idiler. Bu sebeple, Türkler fırsat bulurlarsa, Ch'ang-an şehrini yağma etmek istediler. Tang tarihinde şöyle bir malûmat vardır : «... 624 yılı, 7'ci ayının 8'ci gününde, (imparator başkente geri döndü), bazı kişiler imparatora 'Türklerin Kuan-chung'a saldırması sebebiyle, erkek, kadın, ipek ve para hepsi Ch'ang-an'da bulunuyor' diye rapor etti. ...»¹⁴

12 TCTC, 193, 9, 6069.; CTS, 2, Tai-tsung Bio., A, 18a.; HTS, 2, Tai-tsung Bio., 7b-8a.

13 TCTC, 187, 3, 5847-8. Buna benzer malûmat çok, meselâ: TCTC, 190, 6, 5948.

14 TCTC, 191, 7, 5989. Ayrıca Ch'u-lo kağan için bk. CTS, 194A, Türk Bio. A, 2a-2b.; HTS, 215A, Türk Bio., 6b-7a.

İkincisi; Türk kaganları Sui sülâlesinin iyiliğine mukabele etmek için, Tang sülâlesini cezalandırmak istediler.

Türk kağanları defalarca Yang soylu Sui sülâlesinden yardım alarak, memleketini koruyub, kağan yerine geçebilmişlerdi. Tang sülâlesinin kurucusu Li Yüan aslen Sui sülâlesine tâbi bir vali idi. Kendi idaresi altında bulunan eyaletde Sui sülâlesine karşı isyan etti. Nesillerce Yang soyundan zarafet ve iyilik gören Türk kağanları, Li soyluları Sui sülâlesine karşı bir âsi sayıp, Sui'lilere yardım ederek, Tang'lıları yıkmak mecburiyetinde kaldılar. Türk kağanlığında bulunan Yang soyundan arta kalanlar da Türk kağanlarının Çin'e saldırmasını tahrik ile uğraştılar. Böyle bir psikoloji insanî bakımdan, hakikaten güzel ve olağan idi. Tang tarihinde buna ait kayıtları kolayca bulabiliriz. Meselâ : «620 yılı, 11'ci ayında, Ch'u-lo (kağan Sui sülâlesinden arta kalan) Yang Chêng-tao'yı (Çin tahtına) yerleştirmek için, tekrar Ping-chou şehrini almak istedi. Tebaası ona ihtar ettiler. Ch'u-lo, 'babam memleketini kaybetmişti, Sui'lilere bağlı olarak kağanlığa geçebilmişti. Bu iyiliği unutamam!' diye söyledi. Ordu sefere çıktığı zamanda, kağan öldü. (Yang soyundan gelen) I-ch'êng konçuy, (Ch'u-lo'nun) oğlu Ao-shê Şad zayıf olduğundan dolayı, ondan vazgeçti. Mo-ho-tou Şad'ı (kağanlığa) getirdi. O da kendisini Hsieh-li Kagan diye ilân etti.»¹⁵

I-ch'êng konçuyun yardımı ile kağanlığa geçen Hsieh-li kağan, Yang soyundan arta kalanlar ve Tang'lılara karşı olanlar tarafından kışkırtıldığından sür'atle Çin'i istilâ etmek istedi. Tang tarihine göre, «621 yılı, 3'cü ayında, Türk kağan, babasının ve ağabeysinin meralarını aldı. Askerleri ve atları kuvvetli ve çok idi. Çin'e bastırma arzusu var idi. Karısı da Sui sülâlesinden I-ch'êng konçuy idi. I-ch'êng konçuyun amcazadesi (Yang) Shan-ching de Çin'deki iç kargaşalıktan kurtulmak için, Türk kağanlığına kaçmıştı. Onlar Tang'lılara karşı olan Wang Shih-ch'ung'un elçisi Wang Wen-su ile beraber Hsieh-li'ye 'eskiden Ch'i-min (Bumin), kardeşleri tarafından sıkıştırıldığında, Sui sülâlesine kaçtı. Sui sülâlesi Wen imparatorunun kuvvetiyle, bu toprağına tekrar sahip oldu. Çocukları ve torunları bundan nasib almakta bulunuyorlar. Bugünkü Tang sülâlesi impa-

15 TCTC, 188, 4, 5896.; 188, 4, 5878. CTS'ya göre, Hsieh-li kağan, aslı ismi Tuo-pi idi. Bumin kağanın üçüncü oğlu idi. Wu-yüan kuzeyinde karargâh kuruyordu. Bk. CTS, 194A, Türk Bio. A, 2b.; HTS, 215A, Türk Bio., 7a-7b.

ratoru, Sui sülâlesi Wen imparatorunun torunlarından değil. Kağan, sizin Yang Chêng-tao'nun hizmetinde bulunup, Tang'lılara saldırmanız gerekiyor. Ancak bununla Wen imparatorunun iyiliklerine mukabele etmiş olursunuz!' diye söylediler. Hsieh-li bunu kabul etti.»¹⁶

Tang tarihinde buna benzer başka bir örnek de bulabiliriz. Meselâ : 623 yılı, 10'cu ayının başında, Hsieh-li ordusunun Ma-i şehrine saldırmasını emretti. «... Biraz sonra Hsieh-li, evlenmek için, Tang sarayına elçi gönderdi. İmparator, 'Ma-i şehrine saldırılmaktan vazgeçtikten sonra, evlenme meselesi ancak görüşülebilecek' diye cevap verdi. Hsieh-li askerî harekâtdan vazgeçmek istedi. I-ch'êng konçuy, kağanın şehre saldırmasında ısrar etti. ...»¹⁷

Yukarıda bahsedilen mâlumâtdan anlıyoruz ki, Sui sülâlesinden arta kalanlar, Türk kuvvetlerinden faydalanarak, Tang sülâlesini yıkmak istediler. Tang sülâlesine karşı olanlar da Türk kuvvetleri ile beraber Tang ordusunu mağlub etmek, Çin'i kendi ellerine geçirmek istediler. Türk kağanları da Sui sülâlesine iyiliklerine mukabele etmek ve Tang'lıları cezalandırmak istediler.

Üçüncüsü; Hsiüan-wu Kapısı Hâdisesinin, Tang hudut ordusunda yarattığı tesirdir.

Tang Tai-tsung imparator yerine geçtikten sonra, her ne kadar Chien-ch'êng ve Yüan-chi'ye mensub olanların affedilmesini emrederse¹⁸, cezalandırılan da az değildir¹⁹. Bu sebepten Chien-ch'êng ve Yüan-chi'ye eskiden mensub olanlar gönlüden çok kırgın idiler²⁰. Li Yüan, kendisini Tang imparatoru ilân ettiğinden beri, Türklere karşı koymak için, veliahd Chien-ch'êng'e, ordusuna kumanda edip Ho-pe'ye karargâh kurmasını emretti²¹. Ho-pe'deki askerler çoğu Chien-ch'êng'e eskiden beri mensub olanlar idi. Bir kısmı da Yüan-chi'ye mensub idi²². Türklere karşı stratejik bir yer olan Ching-chou şeh-

16 TCTC, 189, 5, 5907.; HTS, 215A, Türk Bio., 7b; TFCYK, 980, 4b-5a.

17 TCTC, 190, 6, 5973.

18 TCTC, 191, 7, 6011-7.; HTS, 1, Kao-tsu Bio., 17a.; HTS, 92, Lo I Bio., 8b.

19 TCTC, 191, 7, 6017.

20 HTS, 97, Wei-chêng Bio., 2a.; TCTC, 191, 7, 6017.

21 HTS, 1, Kao-tsu Bio., 10b, 11a, 14a, 15b.; CTS, Kao-tsu Bio., 1, 11a, 12b, 13a, 14a. TCTC, 190, 6, 5970.

22 CTS, 187A, Fêng-li Bio., 9b-10a.; Hsieh Shu-fang Bio., 10b.

rine karargâh kuran general Lo I, meşhur bir zat idi. Türkler ondan korkarlardı. Fakat Lo I, veliahd Chien-ch'êng'e yakın olup, Tang Tai-tsung ile arasında anlaşmazlık var idi²³. Hsiüan-wu Kapısı Hâdisesinden sonra, Türk kağan, Tang imparatorluğundaki iç kargaşalık ve güçlükleri çok iyi anlamıştı. Bu fırsattan istifade ederek, Çin'e saldırmak istedi. Yanî Tang Tai-tsung'un bizzat söylediği gibi, «... Türkler bütün kuvvetleriyle gelip, başkent civarına kadar ilerleme cesaretlerini, memleketimizde iç kargaşalık olup, kendim de yeni imparator yerine geçip, onlara karşı koyamaz olacağımızdan geldiler. ...»²⁴

Dördüncüsü; Tang sülâlesi ile rekabet eden Liang Shih-tu, Türklerin Çin'i istilâ etmesini rica etti.

Bu sebepten, Türk Hsieh-li kağan ve Tu-li kağan beraber, 626 yılı 8'ci ayın başında, en az on tümen askeri Çin topraklarının iç kısımlarına sevk etti. Tang tarih kaynaklarına göre, «... 626 yılı 8'ci ayın başında, (Hsiung-nu'lardan geri kalan) Chi-hu kabilesi başbuğu Liu Shian-ch'êng, kendisine mensub olanları idâre ederek, Liang Shih-tu'ya teslim oldu. Shih-tu, Shian-ch'êng'in hakkındaki yalan söylentilere inandığı için, onu öldürdü. Bu sebepten kendisine mensub olanlar birbirlerinden şüphelendiler. Tang'lılara gelip, teslim olan çoktu. Shih-tu kuvveti zayıflandı. Bunun için kendisi Türklerle teslim oldu. Türkler için tedbir almağa çalıştı. Türklerin Çin'e saldırmasını tavsiye etti. Bunun için Hsieh-li ve Tu-li kağanlar birleşerek on tümenden fazla askeri sevk edip, Ching-chou şehrine saldırdılar. Wu-kung şehrine kadar ilerlediler. Tang başkentinde örfî idâre ilân edildi.»²⁵

Sözün kısası, Türk Hsieh-li kağan, Sui sülâlesinden arta kalan I-ch'êng konçuy tarafından 620 yılında, kağanlığa getirildikten sonra, kuvvetlerine dayanıp, I-ch'êng konçuy ve Tang'lılara karşı olanlar tarafından tahrik edildiğinden dolayı, Çin'i tehdid etmek istedi. Evvelce Tang imparatoru Kao-tsu tarafından memleketi sağlam müdafaa edildiğinden, Türkler Çin içerisine kolayca giremediler. An-

23 CTS, 56, Lo I Bio., 16a-17b.; HTS, 92, Lo I Bio., 7a-8b.

24 TCTC, 191, 7, 6019.; HTS, 215A, Türk Bio., 11b.; CTS, 194A, Türk Bio., 5b.

25 TCTC, 191, 7, 6018.; CTS, 194A, Türk Bio., 5a.; HTS, 215A, Türk Bio., 11a.

cak Tang imparatorluğunda Hsiüan-wu Kapısı Hadisesi vâki olmasını işitip kuzey hudutlarına karargâh kuran eskiden beri veliahd ile Ch'i prence mensub olan askerler arasında çatışma olduğunu anladıktan sonra, Türkler kendilerine fırsat geleceğini anladılar. Ayrıca Liang Shih-tu da kağana Çin'e saldırmayı tavsiye etti. Bundan dolayı, Türkler ta Çin başkentine kadar yürümeye karar verdiler.

III. Türk Ordusunun Wei Nehrindeki Pien-ch'iao'ya kadar ilerlemesi :

Hsieh-li, Tang'luların üzerine yürümeye karar verdikten sonra, Tang Tai-tsung'un askeri müdafaasını aldatmak için bir hile hazırladı. 8'ci ayın 1'ci gününde, barış için Tang'lılara bir elçi gönderdi²⁶; o sırada Tang Tai-tsung, Hsieh-li'nin bu hilesini farketmedi. Türklerle karşı sert tedbir almadı. 8'ci ayın 9'cu gününde, Li Shih-min, Tai-tsung unvanı ile imparator yerine geçti²⁷. Hsieh-li kağan kendi hilesinin başarı kazandığını öğrenince, hemen 8'ci ayın 19'cu gününde, Tu-li kagan ile beraber en az on tümenden fazla süvari ile, Ching-chou şehrine saldırdılar²⁸. Ching-chou şehrini müdafaa eden general Lo I, Tai-tsung'un imparator yerine geçmesine gönlünden çok kırılmıştı. Şimdi de muazzam bir Türk ordusunu gördü. Türklerle savaşmak istemedi, hem cesaretini de kaybetti. Türkler de Çin topraklarının iç kısımlarına hızla yürümek için, Ching-chou'ya saldırarak oyalanmak istemeyip, şehri dolaşarak geçtiler. Bundan sonra Türk ordusu ikiye ayrılıp, doğu ve batıda iki yoldan güneye yürüdüler. Kuzey-doğu ve Kuzey-batı yollarından gelip iki koldan başkent Ch'ang-an'ı kuşatmak istediler. Batı ordusu 8'ci ayın 20'ci gününde, başkente 150 Li²⁹ mesâfede bulunan Wu-kung şehrine kadar vardı³⁰. Tai-tsung hemen acele olarak büyük bir ordu gönderdi. Türk ordusunun devamlı olarak ilerlemesi ancak şimdi durdurulabilirdi.

Türkler, batı ordusunun durdurulduğunu görünce, 8'ci ayın 24'cü gününde, doğu ordusu hızlıca Ch'ang-an'ın kuzey-doğu tarafın-

26 TCTC, 191, 7, 6017.; HTS, 1, Kao-tsu Bio., 17b.

27 CTS, 2, Tai-tsung Bio., 11a.; TCTC, 191, 7, 6017-8.; HTS, 1, Kao-tsu Bio., 17b.; HTS, 2, Tai-tsung Bio., 4b.; TFCYK, 985, 2b.; 991, 1a.

28 CTS, 2, Tai-tsung Bio., 11a.; TCTC, 191, 7, 6018.; TFCYK, 991, 1a.

29 Bir kilometre aşağı yukarı iki Li oluyor.

30 CTS, 2, Tai-tsung Bio., 11a.; TCTC, 191, 7, 6018.; HTS, 215A, Türk Bio., 11a.; CTS, 194A, Türk Bio., 5a.

daki Kao-ling'e hücum etti³¹. Tang ordusu onları durduramadığından, geri çekilmeğe mecbur oldu. Türk ordusu ise güney-batı tarafına yürüyüp, Ch'ang-an şehrine yaklaştı. Diğer bir Türk ordusu, Kao-ling'den veya Ching-ho'dan gelip, şiddetle Ching-yang şehrine saldırdı. O sırada Tai-tsung'un en güvendiği Hareket Ordusu Genel İdarreciliğinde bulunan general Wei-ch'in Ching-tê ise, en seçkin Tang ordusuna kumanda edip, Ch'ang-an'ın kuzey tarafındaki Ching-yang şehrine karargâh kurarak, Ch'ang-an'ı müdafaa ediyordu. 26'cu gününde, Ching-tê, Ching-yang şehrinde Türk ordusuyla karşılaştı; binden fazla Türk askeri öldürmesine rağmen, Türk ordusunun ilerlemesini durduramadı³². 8'ci ayın 28'ci gününde, Hsieh-li'nin hafif süvari ordusu tâ Wei nehrinin kuzey kıyısındaki Pien-ch'iao'ya kadar ilerledi³³. Eğer Wei nehri Türk atlılarını durdurmasaydı, Türk ordusu mutlaka başkent Ch'ang-an şehrinin surları altına kadar ilerleyebilirdi.

O sırada, Tai-tsung'un imparator yerine geçmesi çok olmayıp, Çin'de halk hâlâ tamamen sakinleşmemişti. Eskiden Chien-ch'êng'e mensub olan ordunun da maneviyatı bozdu. Fermanla diğer eyaletlerden nakledilen ordular da henüz Ch'ang-an'a gelmemişlerdi. Başkentte halktan en fazla bir kaç tümen asker toplanabilirdi. Bunlar tabii ki Türk ordusunun seçkin süvarilerine karşı koyamaz idiler. Kısacası Ch'ang-an şehri çok tehlikeli bir duruma düştü.

IV. Türk Ordusunun Geri Çekilişi ve Wei Nehri Barışı :

Tang tarih kaynaklarına göre, Tai-tsung cesâretle altı süvari ile beraber Wei nehri kıyısına giderek, Hsieh-li'nin iki devlet arasındaki muahedeyi bozmasını ve Çin'i istilâ etmesini tenkid etti. Hsieh-li de Tai-tsung'dan barış yapmasını rica ettikten sonra, ordusunu geri çekti. Tzü Chih Tung Chien kaynaklarında şöyle der: «... İmparator Hsiüan-wu kapısından dışarıya çıkıp, Kao Shih-lien, Fang Hsiüan-ling ve diğer altı süvari ile beraber doğrudan doğruya Wei

31 CTS, 2, Tai-tsung Bio., 11b.; TCTC, 191, 7, 6018.; HTS, 215, Türk Bio., 11a.; CTS, 194A, Türk Bio., 5a.

32 CTS, 2, Tai-tsung Bio., 11b.; TCTC, 191, 7, 6018-9.; CTS, 194A, Türk Bio., 5a.; HTS, 215A, Türk Bio., 11a.; TFKYK, 985, 2b-3a.; TFKYK, 991, 1b.

33 CTS, 2, Tai-tsung Bio., 11b.; TCTC, 191, 7, 6019.; HTS, 2, Tai-tsung Bio., 5a.

nehirinin kıyısına vardı. Nehrin karşısındaki Hsieh-li ile konuştu. Hsieh-li'yi muahedeyi bozmakla itham etti. Türkler çok şaşırıp, hepsi atlarından inerek, diz çökerek Tai-tsung'u selâmladılar. Biraz sonra (Tang) orduları da devamlı olarak geldiler. Tuğları ve bayrakları ile sahrayı kapladılar. Hsieh-li, elçi Chih-shih Szü-li'nin geri dönmeyip, Tai-tsung'un böyle gelişini, Tang ordusunun da çok olduğunu görünce, yüzü beyaza döndü. Tai-tsung da savaş için hazırlıklar yapıyordu. Ayrıca kendisi tek başına Hsieh-li ile konuşmak istiyordu. Hsiao-Yü isimli bir zat, atını tutup, Tai-tsung'un düşmanı küçük görmemesi için, ihtar etti. Tai-tsung, 'benim plânım vardır, sen bilemezsin! Türklerin bütün kuvvetiyle Çin başkent civarına kadar ilerlemeye cesaret etmelerinin sebepleri, memleketimizde iç kargaşalık bulunması, kendimin imparatorluğa yeni geçmem, Çin'in Türklerle karşı koyamamasındadır. Eğer ben zayıflığımızı gösterip, şehrin kapılarını kapatarak onlara karşı müdafaa durumu alırsam, Türkler askerlerini sevk ederek büyük bir yağma yapacaklardır. O zaman onları bir daha durduramayız. Bunun için şimdi kendim tek başıma ata binip, (yanlarına) gidiyorum. Onları küçük görmeyi gösteriyorum; aynı zamanda kudretli ordularımızı göstererek onları tehdit ediyorum. Savaş yapmaya hazırlanıyorum. Türkler bundan şaşırıp, ne yapacaklarını bilemeyecekler. Türkler memleketimizin içrisine kadar girdikten sonra, mutlaka bir korku havasına giriyorlar. Bunun için, onlarla savaşırısam, başarı kazanmayabilirim; barış yaparsam da aynı şeyi sağlayabileceğim. Türkleri itaat ve inkiyad altına getirmek, buna bağlıdır. Sen göreceksin' diye söyledi. O günde Hsieh-li gelip, barış yapmayı (Tai-tsung'dan) rica etti. Tai-tsung da onun bu ricasını kabul etti. Hem de aynı günde, Tai-tsung saraya geri döndü. 30'cu günde, Tai-tsung başkentten batı tarafına gidip, ak renkli atı keserek, Pien-ch'iao üzerine, Hsieh-li ile beraber yemin ettiler. Türk ordusu geri çekildi.»³⁴

Yukarıda nakledilen mâlûmâtın bir kısmı doğru olmakla beraber, tarihçiler Tai-tsung'u çok fazla överler. Oysa bazı kısmı tam doğru değildir. Çünkü o zaman, Tang ordusu söylediği kadar kuvvetli değil idi. Tai-tsung'un kendisinin de söylediği gibi, «savaşa

34 TFKYK, 991, 2b.; TCTC, 191, 7, 6019-20.; CTS, 2, Tai-tsung Bio., 11b.; HTS, 215A, Türk Bio., 11a-12a.; CTS, 194A, Türk Bio., 5a-6a.; TFKYK, 980, 6a; 981, 4a; 991, 1b-3a.

girmememin sebebi, kendim yeni imparator oldum; memleketimiz (Çin)de güven henüz yok. Halk da zengin değil. Bunun için Türkleri süikûnetle yatıştırdım. Eğer Türklerle savassaydım, kaybımız çok olacaktı. Türkler bize düşmanlık besleyince, bizden korkup, kendilerini müdafaa etmek için iyice hazırlanacaklardı. Öyle olunca arzumuz yerine getirilemezdi.»³⁵ Bu cümleler Tai-tsung'un hakiki düşündüğü şeyleri ve o andaki gerçek durumu gösteriyor.

Tang ordusu, savaş yapmayacağı için, ancak Türklerden barışı rica edebilirdi. Başlangıçta Tang ordusu Türklerin ilerlemesini durduramadığı zamanda, Tai-tsung askeri konuları iyi bilen Lin-chou Yolu Hareket Ordusunun Genel İdarecisi general Li Ching'i, Türklerle karşı başkenti müdafaa etmek için, saraya çağırdı. Li Ching, Ch'ang-an'a geldi. Başkentteki durumu inceleyip, uzaktan gelecek orduların yakın tehlikeleri savuşturamayacaklarını anladı. Tang ordusu savaşa girerse, çok kayıp olacağını hakikat olarak gördü. Bunun için, «Li Ching, (Tai-tsung'un) hazineyi döküp, (Türlere) rüşvet vererek, barış talebetmesini, aynı zamanda gizlice orduyu gönderip, (Türklerin) geri çekilme yolunu tehdit etmesini tavsiye etti. İmparator bu fikirleri kabul etti. Türk ordusu geri çekildi. ...»³⁶ Türklerle rüşvet vermek doğru ve gerçek idi. Fakat Türk ordusuna gizlice saldırmayı ise yapamazdı. Tai-tsung, Li Ching'in tavsiyesini dinledi. 8'ci ayın 28'ci gününde, Tai-tsung şahsen Wei nehrinin kıyısına gidip, «tek başına Hsieh-li ile konuştu», Türk Hsieh-li kağan ile barıştılar³⁷. Wei nehrindeki barış, Türklerin geri çekilme sebebi idi.

V. Wei Nehri Barışının Anahatları :

Tang tarih kaynaklarında doğrudan doğruya Wei nehri barışının bellibaş muhtevası yazılmamıştır. Bu sebepten bütün Tang tarih kaynaklarını incelemek lâzımdır. Şimdi bu konu ile ilgili mâlûmâtı aşağıda sıralıyoruz :

Yukarıda nakledilen malûmatta, «Li Ching, (Tai-tsung'un) hazineyi dökerek, (Türlere) rüşvet vererek, barışı talebetmesini,...

35 TCTC, 191, 7, 6020.; CTS, 194A, Türk Bio., 6a-6b.; HTS, 215A, Türk Bio., 12a.; TFYK, 991, 3a.

36 CTS, 67, Li Ching Bio., 4b-5a.; TCTC, 191, 7, 6020'daki notlar: Kao-I (Araştırmalar) : Liu Su, *Hsiao-Shuo*'dan naklettiği malûmattır.

37 TCTC, 191, 7, 6019.; TFYK, 981, 4a.

tavsiye etti. ... Türk ordusu geri çekildi» deniyor. Bu cümlelerden anlıyoruz ki, hakikaten Tai-tsung «hazineyi dökerek» rüşvet için Türklerle verdi. «Hazine», para, altın, gümüş, yeşimtaş ve saire mallar demektir. «Dökmek» ise, pek çok miktar belki hepsi mânasına gelir.

Chiu Tang Shu'da şöyle bir bilgi vardır : «626 yılı, 9'cu ayın 1'ci gününde, Hsieh-li (Tang imparatoruna) üç bin at ve on bin koyun hediye olarak gönderdi. İmparator bunu kabul etmeyip, Hsieh-li'nin Çin'den esir alınmış olanları geri vermesini emretti.»³⁸ Yani Tang sülâlesinin hazinesine karşı, Hsieh-li Kağan koyun ve at verdi. Bu ise tam anlamıyla bir değiş-tokuş demektir. «Çin'den esir alınmış olanları geri vermesi»nin, Hsieh-li tarafından kabul veya reddi, kaynaklarda açık olarak yazılmamıştır. Herhalde Hsieh-li Çin'li esirleri geri vermemiştir.

Yine Chiu Tang Shu'dan öğreniyoruz ki, Hsieh-li kağan, Tang'lular tarafından yakalandıktan sonra, «Tai-tsung onu itham ediyordu ki, ... 'Kötülüğünü söylersem, hakikaten küçük değil, fakat Wei nehri barışından beri, memleketimize büyük saldırı yaptırmadın, onun için seni azarlamıyorum'. ...»³⁹

Hsin Tang Shu'da, Hsieh-li biyografisine göre, «... (Tai-tsung, Hsieh-li'yi itham ederek), 'senin beş suçun var! ... Seni öldürecek bahanem yok değil. Fakat Wei nehrinde yemin etmenizi unutmadığımdan dolayı, seni fazla soruşturmayacağım»⁴⁰.

Yukarıda bahsedilen kaynaklardan görüldüğü ki, Wei nehrindeki barış anlaşmasında, Hsieh-li bundan sonra Çin'e saldırmayacağını kabul etti.

Tzu Chih Tung Chien'den anladığımız göre, 627 yılının sonunda, Tang elçisi Teng Yüan-show, Türk kağanlığından geri döndükten sonra, «(imparatora) Türk halkı aç ve hayvanları da zayıf olduğundan, Türklerle saldırlabilir diye tavsiye etti. Tai-tsung'un tebaasının çoğu da bu fırsattan istifade ederek, Türklerin üzerine yürüme tarafını tutuyorlardı. Fakat Tai-tsung 'yeniden onlarla ye-

38 CTS, 2, Tai-tsung Bio., 11b.; TCTC, 192, 8, 6021.; HTS, 215A, Türk Bio., 12a.; CTS, 194A, Türk Bio., 6b.; TFYK, 970, 5b; 991, 3a.

39 CTS, 194A, Türk Bio., A, 8a.; TCTC, 193, 9, 6074-5.

40 HTS, 215A, Türk Bio., A, 14a.; TCTC, 193, 9, 6074-5.

min ettim, şimdi yemini ihlâl edersem, bu doğru değildir. Türklere tâbi olan kabilelerin hepsi isyan edip, bütün hayvanları hiç kalmıyacak olsa bile, ben onlara saldırmam' diye söyledi. ...»⁴¹

Yine de aynı kaynaktan öğreniyoruz ki, «628 yılının 4'cü ayında, 'Hsieh-li askeri çıkarak, Tu-li'nin üzerine yürüdü. 28 gününde, Tu-li elçiyi gönderip, Tang'lılardan kendisini kurtarmak için yardım istedi. Tai-tsung büyük memurları ile görüşerek, 'kendim Tu-li ile kardeş bulunuyorum, önemli işinden onu kurtarmamak mümkün değil. Fakat Hsieh-li ile de yeminim var! Ne yapacağım?' diye sor-du. ...»⁴²

Tai-tsung kendisi Hsieh-li ile yemin ettiğinden, Türklere saldırmak istememesini anlattı. Yani Wei nehrinde barış anlaşmasında, Tang ordusunun da Türklere saldırmıyacağına dair bir madde var idi.

Yukarıdaki ifâdelerden anladığımızı göre, Wei nehrinde barış anlaşmasının önemli prensipleri şunlardır :

1. Tang sülâlesi Türk kağana para, altın, gümüş, ipek ve saire malları vermektedir; Türk kağan ise Tang sülâlesine at, sığır ve saire malları vermektedir.
2. Türk kağan Çin'li esirleri Tang sülâlesine geri vermektedir. (Türk kağan herhalde bu maddeye fazla riayet etmeyecektir).
3. Türk ordusu geri çekildikten sonra, Tang imparatorluğunu bir daha istilâ etmeyecek; Tang ordusu da Türk kağanlığına saldırmıyacaktır. Her iki taraf öbür tarafın dahillî mücadelesinde taraf tutarak iştirâk etmeyecektir.
4. Tang imparatoru ve Türk kağanı kardeşlikte bulunacaktır.

41 TCTC, 192, 8, 6046.

42 TCTC, 192, 8, 6049-50.; TFYK, 991, 4b.